



KLASİK OSMANLI EDEBİYATINDA EYLEM SÖZLERİ: KASİDE

Performative Words in Classical Ottoman Poetry: Qasida

Alena ĆATOVIĆ*, Sabina BAKŠIĆ**

Özet: Figânî, Bâkî, Mihrî Hatun ve Nedîm'in kasidelerinden alınan şiir örnekleri ile hazırlanan bu makalede kaside, eylem sözleri olarak ele alınmıştır. Diğer divan edebiyatı nazım şekillerinden farklı olarak kasidenin eylem gücü, "maksada yönelmek" anlamı taşıyan adımda belirlenmektedir. İncelediğimiz kasidelerde belli başlı memduha dolaysız hitap mevcut olup ifadelerin edim sözü (illocutionary act), şairin bir görev ya da maddi destek talebinde çok açık görülmektedir. Bu eylem sözlerinin etkisini de bazen tespit etmek mümkündür. Daha doğrusu şaire verilen ödül memduha etkisini, kasidenin etki sözünü (perlocutionary act) göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kaside, Osmanlı edebiyatı, sözeylemler, eylem sözleri, etki sözü

Abstract: Relying on the sample poems of classic Ottoman poets, such as Nedim, Figani, Baki and Mihrî Hatun, this paper studies qasidas as performatives. Unlike other literary genres, the performativity of qasidas is already revealed in their name, because qasida means 'poetry with an aim', and the paper analyses examples thereof in which pleas, marked by an obvious illocution, are directed to men of power with the aim of reaching a position or gaining financial reward. In some cases, illocution might lead to perlocution, namely written and permanently conserved approvals of the aforementioned pleas.

Key Words: Qasida, Ottoman literature, performatives, illocutionary act, perlocutionary act

1. Divan Edebiyatında Kaside

Kaside (Arapça qasīda) eski Arap edebiyatından gelen ve şairin "bir hedefi olan hayalî yolculuğu"¹ ifade eden nazım şeklidir. Ayrıca Arapçada "amacı olan, bir amaçla yazılan şiir" anlamına gelen "kaside" kelimesi Türkçede bu anlamı hâlâ yansıtan "kastetmek" fiiliyle aynı kökenden üretilmiştir. Klasik Osmanlı edebiyatında bir değişim geçiren kaside, aslolan "maksada yönelmek" (Arapça *kasd*, *hedef*, *maksad*) anlamına dönmüştür. Osmanlı Dönemi'nde kasidenin maksadı "bir hükümdar, paşa ya da devlet adamını meth etmek"² olarak somutlaşmıştır. "*Adından anlaşılacağı gibi kaside, belli bir hedefle nazm edilen şiir olup onun aracılığıyla şair memduhundan görev, ödül ya da başka bir talepte bulunmaktadır.*"³

Bu bağlamda kasidenin özellikle dikkat çekici bölümleri methiye ile fahriyeleridir. "Methiye (övgü), kasidenin yazılmış olduğu memduha yönelik bölüm", fahriye ise "şairin kendini ve şiirlerini övdüğü" bölümdür. Diyebiliriz ki kasidenin "nesib" kısmı (edebî değerinden dolayı) sultanın şair ya da eleştirmen kimliğine, "methiye" ile "fahriye" kısımları ise onun iktidar ve zenginliğine seslenmektedir. En büyük ödüllerden biri, sultana "musâhip" ya da "nedim" olmakta görülmektedir. "*En büyük iltifat, padişahın musâhibi olmaktır. Musâhib, başka bir deyişle nedim, hükümdarın arkadaşı gibi daima yanında bulundurduğu, özel yaşamına ortak*

* (Prof. Dr.), Saraybosna Üniversitesi, Felsefe Fakültesi, Saraybosna/Bosna-Hersek, e-mail: alenacatovic@yahoo.com

** (Prof. Dr.), Saraybosna Üniversitesi, Felsefe Fakültesi, Saraybosna/Bosna-Hersek, e-mail: baksic@bih.net.ba

¹ Sulejman Grozdanić, *Na horizontima arapske književnosti*, Svjetlost, Sarajevo 1975, s. 39.

² F. Nametak, *Pojmovnik divanske i tesavvuvske književnosti*, Orijentalni Institut, Sarajevo 2007, s. 146.

³ F. Nametak, *a.g.e.*, s. 19.

yaptığı, danışmanı ve sırdaşdır."⁴ Buna binaen kasidelerden bahsedilirken "yazmak" fiilinden çok "sunmak" fiilinin kullanılıyor olması, konuşmacı ile dinleyici arasında çok dinamik bir diyalogun var olduğuna işaret etmektedir.

2. Edebiyat Sözeylemler/Eylem Sözlere

Bu çalışmanın kuramsal çerçevesi, dış dünya hakkında haber veren beyanlar ile dış dünyayı değiştiren beyanları birbirinden ayıran İngiliz filozof Austin'in ortaya koyduğu kurama dayanmaktadır. "İlk defa John Austin (1962) bazı sözlü ifadelerin kendi kendilerini beyandan başka bir anlam taşımadıklarını ve dünyadaki herhangi bir olay hakkında haber vermediklerini öne sürmüştür. Bu ifadelerle Austin bazı törensel durumlarda söylenen sınırlı sayıdaki eylem sözlere kastetmiştir."⁵ Bunun örneklerini belediye memurunun gelin damadı karı-koca ilan etmesi ya da yeni yapılan gemiye isim verilmesinde görmek mümkündür. Bunlar, bu tür durumlarda söylenen eylem sözlere gerçekleştirilen sözeylemlerdir. Bu durumda dilin semantik boyutundan çok pragmatik boyutu öne çıkmaktadır. Kristina Peternai'ye göre pragmatik anlam iletişimin toplumsal-törensel veya tür boyutuna yükseliyor ve "Başkalarına etki yapma gücü iletişim içinde gerçekleşiyor. Bu güçle muhatap kazanılıyor, fethediliyor, boyun eğdiriliyor."⁶ Ya da nihayet Derrida'nın belirttiği gibi "Eylem sözlere bağlam üzerinde kurulmuyor, kullanıldığı bağlamı dönüştürüyor."⁷

Edebî eserin eylem gücü, öngörme boyutuna da sahiptir. Bordieu'ye göre ifade, eş zamanlı olarak yeni bir gerçeği hem öngörür hem de yaratır. Daha doğrusu bir şeyin ilan edilmesi, muhataplarda onunla ilgili ortak kuruntu oluşturulup bu kuruntunun gerçeğe dönüştürülmesi için ortak iradenin oluşmasına sebep olabilir. Bu şekilde söz eylem gerçeğe dönüşerek dil dışındaki dünyada somut sonuçlara yol açar.

Benzer düşüncelere, edebiyat geleneğinde rastlamak mümkündür. Klasik Arap belagat ilmi, ifadeleri "al-habar" ile "al-inşa" olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Belagat ilmine göre "al-habar" doğru/yanlış olarak değerlendirilirken "al-inşa"dan yanlış ya da doğru olması beklenmez. "Al-inşa" ifadesi, güzel nesir yazmanın yanı sıra yapma, vücuda getirme, meydana getirme, dilek kipi anlamlarına gelmektedir. Her ne kadar "al-inşa" kavramı eylem sözlereyle özdeşleştirilemezse de onlarla benzerlik göstermektedir, çünkü "al-inşa" bir talebi (istek, soru sormak, emir, yasaklama, hitap) içeren ve bir talep içermeyen (övgü, kötuleme, sözleşme, dilekçe, yemin) ifadelere ayrılır.⁸

3. Eylem Sözlere Olarak Kaside

Daha önce belirtildiği gibi kaside "niyet etmek, kastetmek,yönelmek" anlamına geldiği için onun pragmatik boyutu, daha doğrusu söz eylem özelliği ilk bakışta göze çarpmaktadır. Kasidenin edebî bir yapıt olduğu hâlde şairin övülmesi ve memduhunu övmesini içeren bölümler, şairin bir kurmaca yazmak istemediğini göstermektedir. Bu bölümler, dolaysız bir edim sözü (illocutionary act) olup kendisinden bir görev ya da maddi destek istenen belli bir kişiye, daha doğrusu bir devlet adamına dolaysız bir hitaptır. Söz eylemlerin etkisi, başka bir deyişle şiirin okurunda yarattığı etki, şaire verilen ödül olarak görülebilir. Bu bakımdan sarayda tutulan inamat ve ehl-i hiref defterleri divan edebiyatının etkisinin değerlendirilmesi için önemli kaynaklardır. Bu defterlerin şairlere ayrılan bölümlerinde şairin sunduğu şiir karşılığı aldığı ücret, yani somut olarak şiirin etki sözü (perlocutionary act) tespit edilebilir.

Kristina Peternai, şiirin bir büyüleme işlevi olduğunu söyler. Ona göre şiir, bir tür söz eylemin, dil vasıtasıyla yapılan büyümenin ismidir. Sonuçta her tür söz eylem, büyüleyici olarak

⁴ Halil İnalık, *Şair ve Patron*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2003, s. 24.

⁵ Abdülhamit Çakır, *Söylem Analizi*, Planet Yayınları, Konya 2014, s. 36.

⁶ Kristina Peternai, *Učinci književnosti*, Disput, Zagreb 2005, s. 105.

⁷ Kristina Peternai, *a.g.e.*, s. 44.

⁸ Munir Mujić, *Arapka stilistika u djelu Hasana Kafije Pruščaka*, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo 2007, s. 62-3.

işlemektedir.⁹ Kasideler ise açık bir şekilde potansiyel patrona hitap ederek onu "büyülemek" için yazılmaktadır. Kasidelerin "dil piyasasında" karşılığında somut, maddi hediyeler beklenen manevi, daha doğrusu sözle gerçekleştirilen birer "hediye" olduğu söylenebilir. Böylece kasideler, performatif öngörmeler olarak tasvir edilebilir, daha doğrusu eylem sözleri olarak değerlendirilebilir. Bourdieu, performatif öngörme kavramını şöyle açıklar: "*Gelecekte gerçekleşecek olayın olasılığının belirlenmesi ve ilan edilmesi, bu olayın var olma potansiyeline katkıda bulunabilir.*"¹⁰ Bu bağlamda kaside, şairin gerçek hayatını değiştirecek potansiyele sahip eylem sözleridir. Böylece "bir amaca yönelik yazılan bir şiir" olan kasidenin söz etkisi, şairinin maddi ve somut bir varlığını yanı sıra, saygı ve takdire kavuşmasında ortaya çıkar. Divan şiirinin etki gücünün önemini şu beyit net bir şekilde ifade etmektedir:

*Aña kim şâh-ı cihânun i'tibârı olmasa
Zû-fünun-ı dehr olursa dahi bulmaz iştihâr*¹¹

Halil İnalçık'ın görüşüne göre patrimonial bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğu'nda hanedanlar arasında üstünlük yarışı, bilim ve sanatın hamiliğinde kendini göstermektedir. "*Patrimonial devlette yüksek kültür, yalnız Yüksek Saray Kültürü olarak var olmuştur. Hükümdar sarayı ve ekâbir sarayları, toplumda şeref ve itibârın, servet ve becerinin tek kaynağı ve sığınağı idi.*"¹² Öte yandan edebiyatçının gelirini sağlayacak olan matbaanın ortaya çıkmasına kadar şair ve bilim adamlarının hükümdarın desteğine ihtiyacı vardı. Hükümdar edebiyat konusundaki çok geniş bilgi ve eğitimi sayesinde şiirin en üst düzeydeki hakemiydi. Osmanlı'da olduğu gibi hamilik, Avrupa şiirinin gelişiminde de büyük rol oynamıştır. "*Yüksek bir estetik ve sanat felsefesine sahip Medici'ler olmasa idi, Floransa'nın büyük sanatkârları elbette yetişmezdi.*"¹³

Kasidelerin performatif boyutu özellikle düğün ve şenlikler sırasında ön plana çıkıyordu, çünkü kasidenin sunulması için bu kutlamalar önemli birer fırsattı. Tübâ İşinsu Durmuş, Osmanlı Dönemi'nde yapılan düğün ve şenliklerin işlevinin "*hem iç hem de dış dünyaya karşı devletin ve onun sembolü olan padişahın üstünlüğü ile ihtişamını sergilemesi*"¹⁴ olduğunu söyler. Metin And ise şenliklerin dört temel hedef ve işlevinden bahseder:

1. Şenlikler toplumun bağlarını pekiştirir, halkla hükümdarı birbirine yaklaştırır,
2. Şenlikler eğlence ve hoşça vakit geçirme olanağı sağlar, şenlik sırasında kuralların dışına çıkılır. "*Örneğin şarap yasağına karşın, özellikle yabancı tanıkların belirttiğine göre, yığınların katıldığı şenliklerde gürültü ve taşkınlık çok azdır.*",
3. Şenlikler seyircilere, özellikle yabancı devlet temsilcilerine Sultan'ın gücü üzerine bilgi verir ve etkiler. Her ne kadar bugünkü PR ve reklamcılıkla farklı olsa da, şenliklerin seyirciye olan etkisi halkla ilişkileriyle aynı ilkelere dayanıyor,
4. Şenlikler günümüzdeki fuarlar gibi esnaf locaları için rekabete dayanan reklam yerine geçer.¹⁵

Şenliklerin sözel ve görsel kayıtları olan sûnamelerin yanında "*dîvânların içerisinde bulunan ve yine aynı konuları daha edebî bir üslûpla anlatan ve nesip kısımlarında düğün ve şenliklere âit tasvirlerle yer veren kasîdelere Sûriyye Kasîdeleri adı verilmektedir.*"¹⁶ Bu durum, şenliklerin hem şiirin yazılması hem de sunulması için sebep olabileceğine işaret etmektedir.

⁹ Kristina Peternai, *a.g.e.*, s. 76.

¹⁰ Kristina Peternai, *a.g.e.*, s. 86.

¹¹ Tübâ İşinsu Durmuş, *Tusan Elini Ben Fakîrin, Osmanlı Edebiyatında Hamilik Geleneği*, Doğan Kitap, İstanbul 2009, s. 97.

¹² Halil İnalçık, *a.g.e.*, s. 10.

¹³ Halil İnalçık, *a.g.e.*, s. 10.

¹⁴ Tübâ İşinsu Durmuş, *a.g.e.*, s. 70.

¹⁵ Metin And, *16. Yüzyılda İstanbul, Kent-Saray-Günlük Yaşam*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, s. 140.

¹⁶ Mustafa İsen vd., *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2002, s. 258.

Özellikle şiirin etki gücünün, performatif boyutunun öne çıkarılması için şenlikler önem arz eder. Her ne kadar şenlik kendi başına bir sanat değilse de sanat ortamı oluşturup sanatın sergilenmesi için fırsat verir.

Aşağıdaki klasik Osmanlı kasidelerinden alınmış örnekler, kasidenin eylem sözü özelliklerini, daha doğrusu eylem güçlerini göstermektedir. Fahriye ile methiye kasidenin tek bölümleri olmasa da kasidenin bir söz eylemi olarak değerlendirilmesinde önem taşıdıkları için bu çalışmada dikkate alınacaktır. İncelenen şiir örnekleri Figânî, Bâkî, Mihrî Hatun ve Nedîm'in kasidelerinden alınmıştır. İncelenen şiirlerin, daha doğrusu eylem sözlerin etkisini kaynaklarda tespit etmek mümkün olduğu için söz konusu şairlerin şiirleri özellikle seçilmiştir. Tezkireler ve inamat defterleri, şairlere verilen ödül ve şiirin memduhlara etkisi konusunda aydınlatıcı olup Figânî, Bâkî, Mihrî Hatun ve Nedîm'in şiirlerinin muhatapları tarafından beğenilmiş ve ödüllendirilmiş olduğu konusunda bilgi vermektedirler. Her ne kadar diğer divan şairlerinin kasideleri benzer özelliklere sahip olsa da klasik, bilinen ve rağbet gören şairlerin şiirlerini incelemenin bu konuda daha çarpıcı örnekler sunabileceği düşünülmüştür.

3. 1. Figânî'nin Şehzadelerin Sünnet Düğünü İçin Yazdığı Kasidesi

'Arsa-i nazm içre şâh öñdül virürse baña ger

Rahş-i tab'um eyleye iki cihânı bir kadem

Yakam âh-ı âteşinümle sipihrüñ dâmenin

Dest-i mihnetden Figânî ger alınmazsa yakam

Bagrumı biñ pâre kıldı fâka şemşîri şehâ

Gözlerüm yaşı anuñçün bagladı reng-i bakam

Bu mesel meşhûrdur ellerde mansıb destmâl

Birini eyle 'inâyet gözlerüm yaşın silem'¹⁷

Divan edebiyatı geleneğinde düğünler, sultanın özellikle eli açık davrandığı ve şairlerin kendi çıkarları için değerlendirmek istedikleri birer fırsat idi. "*Şairlerin kendilerini ifade etme ve şiirlerini sunma yollarından birisi olarak düğün ve şenlikler, önemli fırsatlar doğurmaktadır.*"¹⁸ Yukarıdaki beyitler, XVI. yüzyıl şairi olan Figânî'nin, Kanûnî Sultan Süleyman'ın oğulları Mustafa, Mehmet ve Selim'in sünnet düğünü münasebetiyle yazdığı kasideden alınmıştır.

Kaside eylem sözler olarak değerlendirildiğinde kasidenin başlığı ve yazılma sebebi önem kazanmaktadır. "*Başlıklar kendinden söz vermektedir.*"¹⁹ ifadesinden hareket edecek olursak şairin kaside yazma münasebeti itibarıyla sultanı ve şehzadeleri öveceğine dair söz veriyor olduğu söylenebilir. Muhatabın beklentileri de bu yönde gelişir. Şiirin devamında Figânî, Kanûnî Sultan Süleyman döneminde devletin zenginliğini vurgulayan "*... ellerde mansıb destmâl*" (herkesin elinde devlet makamı mendil gibi) / "*Birini eyle 'inâyet gözlerüm yaşın silem*" talebini dolaylı olarak dile getirip şiirin edim sözünün (illocutionary act) açığa çıkmasını sağlar. Bu şekilde edim sözünü ifade etmesiyle muhatabın (sultan) üzerindeki baskı azaltılmış olur, onun bu konuda özgür davranması için alan bırakılır. Edim sözü her ne kadar dolaylı olarak ifade edilmişse de kasidenin etki sözü (perlocutionary act) açıktır. Diğer bir deyişle Figânî sünnet düğünü münasebetiyle nazmettiği kasidesi ile ün kazanmış, düğünde bu eseri takdir toplamış ve adının yayılmasına sebep olmuştur.²⁰

Şiirin eylem gücü açısından otuz beşinci beyitte görülen ve şiirde çok yaygın olan şahısların kaydırılması dikkat çekicidir. Şair kendi kendine ikinci tekil şahısla hitap ettikten

¹⁷ Ahmet Atillâ Şentürk, *Osmanlı Şiir Antolojisi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 172-3.

¹⁸ Tübâ İşinsu Durmuş, *a.g.e.*, s. 70.

¹⁹ Felman, Shoshana, *Skandal tijela u govoru. Don Juan s Austinom ili zavodenje na dva jezika*, Naklada MD, Zagreb 1993, s. 115.

²⁰ Ahmet Atillâ Şentürk, *a.g.e.*, s. 169.

sonra birinci tekil şahısa geçer. Derrida'ya göre böyle durumlar, şairin bir tür imzası olarak değerlendirilebilir, çünkü buradaki şair ifade veren bir şahıs olarak var oluyor. Tanıma göre imza, imza atan kişinin hazır bulunmamasını, fakat daha önce eserin başında bulunmuş olduğunu kaydetmektedir.²¹ Burada lirik öznenin hitap ettiği kişi Figânî iken onunla aynı kaderi paylaşan bir kişi de olur. Bu tür ifadelerle şair okurla özdeşleşir, okurla yakınlaşma isteğine kavuşur.

3.2. Bâkî'nin Sultan Süleyman Han'a Nazmettiği Methiyeler

*Cemşîd-i 'ayş u 'işret ü Dârâ-yı dâr u gîr
Kisrâ-yı adl ü re'fet ü İskender-i zamân*

*Sultân-ı şark u garb şehen-şâh-ı bahr u ber
Dârâ-yı dehr şâh Süleymân-ı kâm-rân*

(...)

*'Adliûn katında cevr ü sitem dâd-ı Keykubâd
Hişmuñ yanında lutf u kerem kahr-ı Kahramân²²*

Yukarıdaki parça Bâkî'nin Sultan Süleyman Han'a yazdığı "*Hengâm-ı şeb küküngüre-i kasr-ı âsmân / Zeyn olmuş idi şu'lelenüp şem'-i ahterân*" matlı kasidesinin methiye bölümünden alınmıştır. Hükümdarın karşılaştırıldığı kişiler dikkate alınırsa eski Doğu, daha doğrusu İslam öncesi İran tarihi bağlamı göze çarpar. Buradaki çağrışımların semantik alanı İran sözlü geleneği olup okurun bildiği ve aşına olduğu eser ve kültür mirasına işaret eder. Birkaç beyit içinde Cemşîd, Dârâ, Kisrâ, İskender, Keykubâd, Kahramân gibi farklı memleket ve dönemlerin kahramanlarının adlarının geçmesi, divan edebiyatı okurundan ne tür bir bilgi donanımına sahip olmasının beklendiğini göstermektedir.

Bâkî'nin "Der-tehniye-i kudûm-i Sultân Süleymân Hân ez sefer-i huçeste-eser" şiiri edim sözü açısından açıklayıcı bir örnektir:

*Bu fakîr anda turup hidmete meşgûl oldum
İtmeyüp zerrece sa'yinde kusûr u noksân*

*Hâsılı cûd u kerem vakti irişdi şimdi
Lutfuña nâzırız ey pâdişâh-ı 'âli-şân*

*Sûz-ı dilden bu kadar yanmaz idüm hidmetüñe
Câna kâr eylemese âteş-i dâg-ı hirmân*

*Merhamet mevsimi ihsân demidür sultânım
Lutf kıl her ne ise devletüñe lâyük olan²³*

Yukarıdaki beyitlerde şairin muhatabının sultan olduğu ve hitabının belli bir hedefe yöneldiği görülmektedir. İlk başta şair yaptığı çalışmalardan bahsederken kendi çabalarını över. Aynı beyitlerde kendi kendine "fakir" diyerek kendisini küçük göstermeye de çalışır. Her ne kadar bu kullanım, bugünkü bakış açısıyla ve edimbilim kuramı çerçevesinde çelişkili görünüyorsa da divan edebiyatında garipsenecek bir durum değildir. Çünkü şair muhatabını, yani potansiyel hamisini etkileyebilmek için kendi çalışma ve katkılarının önemini vurguladığında da çoğu zaman seslendiği kişiyi yüceltmek zorundadır. Edimbilim kuramına göre başkasının yüceltilmesi kişinin kendisini küçültmesini gerektirir, ancak bu şekilde okur/dinleyici üzerinde olumlu etki oluşturulabilir. Dolayısıyla kasidenin etki sözü divan şiiri geleneği içerisinde bu yönden gelişip bir çelişki (paradox) üzerine kurulmuştur.

²¹ Kristina Peternai, *a.g.e.*, s. 37.

²² Sabahattin Küçük, *Bâkî Divânı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s. 5.

²³ Sabahattin Küçük, *a.g.e.*, s. 11.

Şiirin devamında şairin çalışmaları için sultandan bir ödül istenir. Hükümdarla ilgili yüceltmelerin yanı sıra abartmalar (3. beyit) da yer alır. Dolaysız hitap ve ihsan talebinde bulunan şair "*Merhamet mevsimi ihsân demidir*" ifadelerinde "genellemeler" de başvurmuştur. Edimbilimine göre bu kullanım duygu ve kişisellikten uzak olup konuşmacının taleplerini genel ve nesnel bilgiler olarak sunmaktadır. Böylece talep ve muhabata olan baskı azaltılmış, konuşmacı ile dinleyici arasındaki ilişki daha genel boyuta taşınmış olur. Kişisel istek/dilek mevcut olduğundan bu durum da çelişkili olarak görülebilir ancak genellemeler yapılıncaya istek kişisellikten uzaklaşır.

3. 3. Mihrî Hatun'un "Kasîde-i Sultân Bâyezîd Edâmallâhu 'Ömrehû" Şiiri

*Her ki oldı asitânuñ bendesi biñ cân ile
Şübhesüz buldı cihân dârında âsân saltanat
'Aynı ne gördi cihânuñ ne hod oldı istimâ'
Kimde vardur sendeki tavr ile erkân saltanat
Mihri-i üftâdeñe şâhâ n'ola rahm eyleseñ
Şâyed olaydı aña bir kerre mihmân saltanat
Rehberüñ olsun Hudâ ey menba'-ı kân-ı kerem
'Âlem içre görme gam gör sad-hezârân saltanat
Her gününñ sad-sâl olsun her demün 'id-i sa'id
Dayim olsun husrevâ kapuñda dîvân saltanat²⁴*

Yukarıdaki beyitler, Mihrî Hatun'un Sultan II. Bayezid'e yazdığı kasideden alınmıştır. Kaynaklar II. Bayezid'in şairin hamisi olduğunu söylediği için şiirin sultan hakkında övgüleri yer vermesi beklenilir bir durumdur. Ancak şiirin hem içerik hem de biçim açısından çok katmanlı olduğu, özellikle akrostiş kullanımında görülür. Divan edebiyatında muvâşşah olarak bilinen akrostiş, bir şiirde dizelerin ilk harflerinin yukarıdan aşağıya doğru sıralandığında anlamlı bir sözcük yahut isim oluşturmasıdır. Mihrî Hatun'un şiirinin dizelerinin ilk harflerinden oluşan "Sultân Bâyezîd Edâmallâhu 'Ömrehû" sözleri memduhun iyiliği için dilekler, daha doğrusu duayı ifade etmekte olup biçim ile içerik arasında uyum kurar. Aynı zamanda şiirin redifinin "saltanat" sözcüğü olması çok anlamlı bir şekilde bu uyumu pekiştirir. "Saltanat" sözcüğü, sadece Sultan II. Bayezid'in güç ve iktidarını sembolize etmez, aynı zamanda divan şiirinde sevgilinin otoritesini ifade etmek için en çok kullanılan sembollerden biri olarak karşımıza çıkar. Walter G. Andrews'in yaptığı araştırmaya göre divan şiirinde temel söz dağarcığında olan ve otorite için en sık kullanılan kelimeler arasında *şah, sultan* ve *padişah* yer almaktadır.²⁵ Bu bir sevgiliyi ifade ettiği gibi sınırsız otoriteyi de temsil etmektedir.

Mihrî Hatun'un kasidesinin etki gücü, daha doğrusu sultana yönelttiği güzel dilekler, sultanın yaptığı ihsanların karşılığı olur. "*Aynı ne gördi cihânun ne hod oldı istimâ' / Kimde vardur sende tavr ile erkân saltanat*" gibi övgülerde sık sık görülen abartılı iltifatlar olarak karşımıza çıkan mübalağa, sultanın iyiliği için söylenen dileklerde de görülür. İyi dileklerde daha doğrusu dualarda özellikle zaman ve mekân açısından abartmalar mevcuttur: "*Her gününñ sad-sâl olsun her demün 'id-i sa'id / Dayim olsun husrevâ kapuñda dîvân saltanat*" beyti buna bir örnektir. Bu şekilde sultanı yüceltirken şair kendini küçük gösterip "Mihri-i üftâdene şâhâ n'ola rahm eylesen" sözlerine başvurur. Bu gibi sözler, hamiden şiir karşılığında sadece para alınmasını değil şairin koruma altına alınmasını da hedeflemektedir. Divan edebiyatı geleneğinde şiirden anlayan sultan kasidenin etki sözünün gerçekleştirildiği güç kaynağı olmaktadır.

²⁴ Mehmet Arslan, *Mihri Hatun Divanı*, Amasya Valiliği Yayınları, Ankara 2007, s. 185.

²⁵ Walter G. Andrews, *Poetry's Voice, Society's Song*, University of Washington Press, Seattle and London 1985, s. 64.

3.4. Nedîm'in "Kaside der Vâsıf-ı İstanbul ve Sitâyîş-i İbrâhîm Paşa" Şiiri

*Herkes irişür anda murâdına anuñçün
Dergâhları melce'-i erbâb-ı recâdur*

*Kâlâ-yı ma'ârif satılır sûklarında
Bâzâr-ı hüner ma'den-i 'ilm ü 'ulemâdur*

(...)

*İstanbul'uñ evsâfını mümkün mi beyân hiç
Maksûd hemân sadr-ı kerem-kâra senâdur*

*Dâmâd-ı güzîn şeh-i zî-şân-ı felek-câh
Fahrü'l-vüzerâ Âsaf-ı ferhunde-likâdur²⁶*

Lale Devri'nin ünlü şairi Nedîm'in Sadrazam Damat İbrahim Paşa'ya sunduğu kasidenin yukarıdaki beyitleri, her şeyden önce İstanbul'u bilgi, güç ve iktidar merkezi olarak göstermektedir. Mekân retoriğine göre İstanbul iktidar merkezidir, daha doğrusu içinde şairin bir hamiye intisap ederek görev bulacağı arzu edilen yerdir. Divan edebiyatında sıklıkla büyük bir bahçe olarak gösterilen İstanbul, otorite istiaresi olarak karşımıza çıkar. Osmanlı şiirinde yaygın olan bahçe imajı Walter Andrews tarafından sultanın gücünü temsil eden bahçe yaptırma geleneğine bağlanır: "*Bir hükümdârın sahip olduğu mülk'ün dört bir yanından bitki ve hayvanları bir bahçede toplama âdeti, iktidar ve kontrol sembolleri yerleştirmeye yönelik bir girişim olarak yorumlanır.*"²⁷ Nedîm'in kasidesinde İstanbul'un en güzel bahçe olmasının yanı sıra hüner ve bilim pazarı, her isteğin gerçekleştirileceği mekân olarak tarifi, şairin iktidar merkezinden bazı beklentileri olduğunu gösterir. Bu beklentilerin yöneldiği sadrazam övgülerle etkilenmeye çalışılırken şiirin edim sözü (illocutionary act) açıkça dile getirilmiş olur: "*Maksûd hemân sadr-ı kerem-kâra senâdur*" Memduh seçkin damat, şanlı bir sadrazam, vezirlerin övücü olarak tanıtılır. Söz konusu övgülerde "şeh-i zî-şân-ı felek-câh", "fahrü'l-vüzerâ" gibi abartmalara sık sık başvurulur. Ayrıca "Âsaf-ı ferhunde-likâdur" sözlerinde olduğu gibi tarihî ve mitolojik kişilerle karşılaştırmalarda da bulunulur. Çünkü Âsaf, divan edebiyatında mazmun hâline gelen Süleyman peygamberin veziridir, en iyi vezir ve asker olarak gösterilir.²⁸ Bu kasidenin etki sözü (perlocutionary act) ise kaynaklardan tespit edilebilir. Tezkireler, Nedîm'in İbrahim Paşa ile çok yakın olması sayesinde saraya geldiğini söyler: "*... Nedim, İbrahim Paşa'nın kütüphanesine memur olarak atandı. Bu arada ileri gelen devlet ricalinin davet ve sohbetlerine de katılıyordu. Nihayet Paşa tarafından Sultan III. Ahmed'e takdim edildi.*"²⁹

4. Sonuç

Çağdaş dil ve edebiyat kuramları, dilin iletişim işlevini vurgulamaktadır. Söz konusu teorilere göre, edebî metinler okurları üzerinde belli bir etki oluşturmak için yazılır. Aynı kuram, daha doğrusu yaklaşım kaside metinlerine uygulanırsa, kasidenin işlevini daha net ve kapsamlı bir şekilde açıklamak mümkün olabilir. Bir başka deyişle, gelenek içerisinde belli bir amaca yönelik yazılmış şiir olarak nitelendirilen kasidenin etkisi bilimsel kuramlar çerçevesinde değerlendirilebilir. Söylem analizi ve edimbilim açısından yaklaşıldığında kasidenin bir eylem söz olduğu görülür, zira kasidenin hem edim sözü (konuşmacının söz eylemiyle kavuşmak istediği hakiki amacı) hem de etki sözü (muhatapın söz eyleme karşı tepkisi) vardır. Şairin (konuşmacının) hitap ettiği yüksek mevkideki kişiye kendi sanat yeteneğini göstermesi (günümüzün reklamları gibi) ve muhatap kişiden himaye beklemesi kasidenin edim sözü olarak tespit edilebilir. Etki sözü ise somut bir sonuç olarak, kaside şairinin memduh tarafından farklı şekillerde ödüllendirilmesidir. Kasidenin daha önce geleneksel bakış açılarına göre

²⁶ Muhsin Macit, *Nedîm Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s. 85-86.

²⁷ Walter G. Andrews, *a.g.e.*, s. 184.

²⁸ F. Nametak, *a.g.e.*, s. 39.

²⁹ Ahmet Atilla Şentürk, *a.g.e.*, s. 597.

sorgulanmamış ve alışlagelmiş nitelikleri, bu yaklaşımla çağdaş kuramlar çerçevesinde gösterilmiş olup onlara bilimsel bir boyut kazandırılmaktadır. Böylece, klasik Osmanlı edebiyatında yeni ve daha açıklayıcı bir bakış açısı geliştirilip, şimdiye kadar fark edilmemiş ya da bilimsel bir şekilde incelenmemiş nitelikler ortaya çıkarılabilecektir. Çalışmada her söz eylem gibi kasidenin de kolaylıkla saptanabilen edim sözü ve etki sözünden oluştuğu, böylece diğer söz eylemlerin evrensel özelliklerine sahip olduğu gösterilmiştir. Bu sonuç, her söz eylemin iki boyutu olduğunu öngören yeni edimbilim teorilerini destekler niteliktedir.

Edimbilim açısından incelendiğinde kasidelerin, konuşmacının dinleyiciye bir iş yaptırmak amacıyla söylenen söz eylemler olarak nitelendirilebileceği sonucuna varılmıştır. Bu durumda dilin semantik boyutundan çok pragmatik boyutu öne çıkmaktadır. Her ne kadar edebiyat geleneği içerisinde methiye ve fahriyelerin dil kullanımı belirli kalıplar içerisinde gelişmişse de Nedîm, Figânî, Bâkî ve Mihrî Hatun'un kasidelerinden alınan örneklere söz eylemler, daha doğrusu eylem sözler olarak yaklaştığımızda himaye karşılığında muhataba yönelik övgü ve iyi dileklere sık sık başvurulduğu görülmektedir. Şairlerin kimi zaman dolaylı kimi zaman dolaysız ifadeleri ile edim sözü (illocutionary act), bir görev ya da maddi destek talebi olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylelikle, Nedîm, Figânî, Bâkî ve Mihrî Hatun'un kasidelerinin memduhlara etkisini tespit etmek mümkün olmuştur. Yani şaire verilen ödülün, kasidenin etki sözünü (perlocutionary act) göstermiş olduğu ortaya konmuştur. Bu sayede "bir amaçla yazılan bir şiir" olan kasidenin etki gücünün şairinin, muhatabın maddi ve manevi himayesine girmesi ile ortaya çıktığı söylenebilir.

Kaynakça

- And, Metin, *16. Yüzyılda İstanbul, Kent-Saray-Günlük Yaşam*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.
- Andrews, Walter G., *Poetry's Voice, Society's Song*, University of Washington Press, Seattle and London 1985.
- Arslan, Mehmet, *Mihrî Hatun Dîvânı*, Amasya Valiliği Yayınları, Ankara 2007.
- Çakır, Abdülhamit, *Söylem Analizi*, Planet Yayınları, Konya 2014.
- Durmuş, Tûbâ Işın, *Tutsan Elini Ben Fakîrin, Osmanlı Edebiyatında Hamilik Geleneği*, Doğan Kitap, İstanbul 2009.
- Felman, Shoshana, *Skandal tijela u govoru. Don Juan s Austinom ili zavodjenje na dva jezika*, Naklada MD, Zagreb 1993.
- Grozđanić, Sulejman, *Na horizontima arapske književnosti*, Svjetlost, Sarajevo 1975.
- İnalcık, Halil, *Şâir ve Patron*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2003.
- İsen, Mustafa, M. Macit, O. Horata, F. Kılıç, *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2002.
- Küçük, Sabahattin, *Bâkî Dîvânı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994.
- Macit, Muhsin, *Nedîm Divânı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.
- Mujić, Munir, *Arapska stilistika u djelu Hasana Kafije Pruščaka*, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo 2007.
- Nametak, F., *Pojmovnik divanske i tesavvuvske književnosti*, Orijentalni Institut, Sarajevo 2007.
- Peternai, Kristina, *Učinci književnosti*, Disput, Zagreb 2005.
- Şentürk, Ahmet Atillâ, *Osmanlı Şiir Antolojisi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.